

نظری

به کوششهای

باستانشناسی

در ایران

مقدمه:

اهمیت دوران ماقبل تاریخ در ایران

سرزمین ایران دارای آثار تاریخی و ماقبل تاریخی پرارزش و متنوعی است که به حق یکی از گنجینه‌های مدارک و شواهد تحول و تکامل فرهنگ و تمدن بشر است. تحقیقات باستانشناسی نشان می‌دهد که فلات ایران از اولین نقاطی است که در آن بشر زندگی خانه‌بدوشی را ترک گفته و سکونت گزیده است، و چون لازمه سکونت دست‌یافتن به فنون تولید غذا (کشاورزی) و نیز تهیه وسایل حفاظت در مقابل سرما و گرماست، ایران از نخستین سرزمینهایی است که انسان در آن به این فنون و وسایل دست یافته است. آنچه که این امر را ممکن ساخته شرایط اقلیمی این سرزمین است که در کرانه رودها و در دشتهای بلند امکان درگیری انسان با طبیعت و غلبه کردن بر آن را فراهم کرده است. مهاجراتی که در این سرزمین و سرزمینهای مجاور آن سکنی گزیدند، با استفاده از تجربیاتی که در دوران «گردآوری غذا» به دست آورده بودند، عموماً مناطقی را که در هلال حاصلخیز خاورمیانه قرار داشت برای سکونت انتخاب کردند. این مناطق که اغلب در دامنه کوهها قرار گرفته بود در تابستان و زمستان هوای نسبتاً ملایمتری داشت و در همین مناطق بود که اولین سکونتگاهها تأسیس شد و همراه با آن کشاورزی - که قدمت آن در خاورمیانه به دوازده هزار سال می‌رسد - آغاز گردید.

نکته‌ای که تذکر آن لازم بنظر می‌رسد اینست که باستانشناسان اروپا، بر اساس مطالعه دوران ماقبل

گزارشی از فعالیت‌های باستانشناسی در ایران

تاریخ آن ، این دوران را به چهاربخش تقسیم کرده‌اند که عبارتست از :

- ۱ - دوره پارینه‌سنگی (پالئولیتیک) .
- ۲ - دوره میانسنگی (مزولیتیک) .
- ۳ - دوره نوسنگی (نئولیتیک) .
- ۴ - دوره فلز (کالکولیتیک) .

اما این تقسیم‌بندی در قاره‌های دیگر جهان صادق نیست ، و از اینجهت دانشمندان برای دوران پیش از تاریخ خاورمیانه تقسیم‌بندی تازه‌ای کرده‌اند که براساس اکتشافات این منطقه قرار دارد . این تقسیم‌بندی عبارتست از :

۱ - دوره گردآوری غذا ، که در آن انسان با جمع‌آوری و ذخیره مواد قابل استفاده و خوردنی در طبیعت ، روزگار می‌گذرانده و کار تولیدی او محدود به ساختن ابزارهای سنگی بوده که پیشرفتی تدریجی در آن مشاهده می‌شود .

۲ - دوره آغاز کشاورزی ، که متبذمه استقرار انسان در روستاهاست و مدت آن ، به نظر دانشمندان در حدود دوهزار سال است . به نظر می‌رسد که اهلی کردن حیوانات نیز در همین دوره صورت گرفته باشد .

۳ - دوره استقرار در دهکده‌ها .
تحقیقات باستانشناسی نشان می‌دهد که اجتماعات کشاورز در خاورمیانه ، به سرعت پیشرفته و پاینده تمدن را گذاشته‌اند . در این اجتماعات است که تقسیم کار و مبادلهٔ محصولات صنعتی و کشاورزی آغاز می‌شود و راه ورود به شهرنشینی و آغاز تاریخ هموار می‌گردد .

قدمت تاریخ ایران و اهمیت فرهنگ آن از چند قرن پیش توجه غربیان را به آن جلب کرد و سیاحان در سفرنامه‌های خود مکرر به آثار باستانی ایران اشاره نمودند و این امر مقدمهٔ تحقیقات باستانشناسی و عملیات حفاری در ایران بود .

عملیات حفاری در ایران تا سال ۱۹۳۰ در قیاس با فعالیت‌هایی که از آغاز قرن بیستم در دیگر سرزمینهای خاورمیانه انجام شد ، چندان قابل توجه نیست . تنها فعالیت عمدهٔ آن دوران ، عملیات هیأت فرانسوی در خوزستان و حفاریات علمی آنو در ترکستان شرقی بود . در سال ۱۸۹۱ ژاک دومورگان^۱ برای بررسی خرابه‌های شوش به خوزستان سفر کرد و از چهار تپهٔ عظیم که بیش از ۳۰ متر ارتفاع و در حدود ۱۵۰۰ مترمربع مساحت داشت دیدار نمود و در مراجعت دولت فرانسه را فائز کرد که حق اعضای حفاری در تمام خاک ایران را از حکومت وقت بگیرد . و این حق در ۱۸۹۷ به وی واگذار شد . دومورگان در این دیدار مقداری سفال ، سنگ چخماق و آثار دیگر از دامنهٔ تپه‌ها جمع‌آوری کرد که نشان می‌داد این آثار ، برخلاف آنچه شواهد قبلی نشان داده بود متعلق به قرن پنجم پیش از میلاد نیست و آثار تمدن دیگری در دل این تپه‌ها پنهان است . در همان سال (۱۸۹۷) گروهی از باستانشناسان تحت نظر مورگان به ایران حرکت کردند و عملیات آنها تا جنگ بین‌الملل اول ادامه داشت و پس از

جنگ تحت نظر دو کمکم^۱ ادامه یافت ، نتایج حفاریهای این هیأت در مجموعه‌ای تحت عنوان «خاطرات هیأت نمایندگی فرانسه در ایران»^۲ به چاپ رسیده است . اشیاء بدست آمده از شوش ، خاصه سفالهای رنگین آن ، بسیار جالب توجه بود و این اشیاء اکنون در موزه لوور قرار دارد . پروفیسور هرتسفلد^۳ درباره این سفالها می‌نویسد : «نه از مصر سفالهای به این زیبایی به دست آمده است نه از بین‌النهرین ، و نه از آسیای صغیر»^۴ .

دومورگان در طبقات حفاری شده شوش ، بو تمدن تشخیص داد و آنها را « شوش یک » و « شوش دو » نام نهاد . ولی پس از مطالعات بیشتر و مقایسه اشیاء بدست آمده در شوش با اشیائی که در جاهای دیگر به دست آمده ، این تشخیص اصلاح شد و دکتر دونالد مک‌کان^۵ برای طبقات شوش چهار دوره مشخص کرد .

همزمان با حفاریات شوش ، در سال ۱۹۰۴ ، دو باستانشناس ، یکی امریکایی به نام **توماس** و دیگری آلمانی به نام **هورت اشمیت**^۶ به حفاری بو تپه در ناحیه آنو ، نزدیک عشق‌آباد در ترکستان روس ، دست زدند . و در دو تپه شمالی و جنوبی چهار طبقه کشف کردند شرح این حفاریات در کتابهای **اکتشافات ترکستان**^۷ ، اکتشافات ۱۹۰۴ ،^۸ تدنیهای ماقبل تاریخی آنو^۹ ، آمده است .

تأمینت میدیدی اطلاعات مربوط به دوره ماقبل تاریخ ایران محدود به اطلاعاتی بود که از شوش و آنو بدست آمده بود .

از سال ۱۹۲۰ به بعد به تدریج اهمیت فلات ایران و نواحی جنوب غربی خارج از حدود فلات

بر باستانشناسان آشکار شد و بخصوص تپه‌ها و دامنه‌های اطراف دشت خوزستان که از اولین سکونتگاههای کشاورزی بوده است ، مورد توجه دانشمندان قرار گرفت و در نتیجه در تپه سیلک ، تپه گیان ، تل باکون ، و تپه حصار حفاریهای صورت گرفت . این حفاریات به اضافه آنچه در شصت سال پیش از آن به وسیله هیأت علمی فرانسوی در خوزستان انجام شده بود و همچنین بررسیهای نواحی مختلف ایران به وسیله سیاحان بخصوص سر **اول استین**^{۱۰} ، فصل جدیدی در شناسایی تمدنهای ماقبل تاریخ خاورمیانه بخصوص ایران ، گشود . اما این تحقیقات به علت جنگ جهانی دوم متوقف گردید .

در سالهای اخیر فعالیت دامنه‌دارتری به وسیله هیأت‌های خارجی و خاصه هیأت‌های باستانشناسی ایران در کشور ما صورت گرفته است .

حفاریها و بررسیهایی که در دهسال اخیر به انجام رسیده است بیشتر به منظور روشن کردن تاریخ تمدن گذشته است و عموماً در آنها رابطه علمی رعایت می‌شود و به ندرت مانند گذشته صرفاً برای یافتن اشیاء عتیقه به حفاری می‌پردازند .

این هیأت‌های حفاری عموماً وابسته به دانشگاه‌های بزرگ جهان و یا مؤسسات باستانشناسی هستند و نتایج قابل توجه و درخشانی از عملیات حفاری خود در چند سال گذشته بدست آورده‌اند که در روشن کردن دورانهای تمدن ایران بخصوص در مراحل پیش از تاریخ و دورانهای آغاز تاریخ ، و تاریخی فلات ایران کمک‌های ارزنده‌ای می‌کند . از جمله می‌توان از این هیأت‌ها نام برد :

هیأت دانشگاه شیکاگو و دانشگاه تهران در
چغامیش .

هیأت دانشگاه هاروارد در تپه یحیی .

هیأت ایتالیائی مؤسسه ایزمیو در شهر سوخته
سیستان .

هیأت مؤسسه ایرانشناسی بریتانیا، در بازار گاد
و نوشجان .

هیأت آلمانی در تخت سلیمان .

هیأت انگلیسی دانشگاه لندن در صیراف .

هیأت دانشگاه آکسفورد در یانیک تپه .

هیأت امریکائی دانشگاه رایس تگزاس در
دهلران .

هیأت فرانسوی در شوش و جعفر آباد .

هیأت بلژیکی در فارس و لرستان .

هیأت دانمارکی در لرستان .

هیأت انگلیسی در باباجان .

هیأت باستانشناسی آلمان در پیستون و
آذربایجان .

هیأت فرانسوی دانشگاه لیون در تورنگ تپه معلوم

هیأت ژاپونی در فارس و گیلان .

هیأت دانشگاه میشیگان در دزفول .

هیأت امریکائی دانشگاه پنسیلوانیا در حسنلو
و دینخا تپه دشت سلدوز .

به موازات فعالیت هیأت‌های خارجی فعالیت‌های
قابل توجهی نیز بوسیله دانشگاه تهران و سازمان
باستانشناسی کشور انجام گرفته است که به عنوان
نمونه می‌توان از فعالیت‌های هیأت‌های مشترک حفاری
مؤسسه باستانشناسی دانشگاه تهران و اداره کل

باستانشناسی در مارلیک، هفت تپه و هیأت‌های حفاری
اداره کل باستانشناسی در کنگاور، نیشابور، تخت
جمشید و گیلان نام برد .

علاوه بر این گروه‌ها مؤسسه و گروه
باستانشناسی دانشگاه تهران از سال گذشته فعالیت
دامنه‌داری برای بررسی و حفاری دشت قزوین
شروع کرد و در تپه سگرآباد و تپه زاغه حفاری
نمود . در این حفاریها بخصوص در تپه زاغه آثار
نخستین سکونتگاههای بشر در ایران کشف گردید .

حفاری اخیر دانشگاه تهران در دشت قزوین
مطالب و نکات تازه و ارزنده‌ای را درباره دوران
پیش از تاریخ ایران آشکار نموده است، از جمله
اینکه ایران جزو قدیمترین سرزمین‌هایی است که
بشر در آن مستقر گردیده و زندقانی کشاورزی را
آغاز کرده است . تسلسل دورانه‌های پیش از تاریخ
در لایه‌های باستانی تپه زاغه و تپه قبرستان سگرآباد
این منطقه را در شمار یکی از قدیمترین مناطق دنیای
باستان قرار داده است که مسلماً در تکوین تمدن
دورانه‌های مختلف پیش از تاریخ ایران در سایر

نواحی و خاورمیانه نفوذ و تأثیر داشته است .
بطور کلی با آنکه فعالیت‌های باستانشناسی هیأت‌های
خارجی و ایرانی کمک بسزائی در روشن نمودن
زوایای تاریخ دورانه‌های پیش از تاریخ و تاریخی
نموده است، ولی با توجه به سابقه کهن تمدن‌های
گذشته و بقایای متنوع و عظیمی که از نظر آثار
باستانی در کشور ما وجود دارد فعالیت‌هایی که تاکنون
شده هنوز بسیار محدود است و باید امید داشت که
در آینده با فعالیت‌های بیشتری در این راه بتوان گام‌های
مؤثرتری برداشت .

- 1 - Jacques de Morgan.
- 2 - De Mecquenem.
- 3 - Mémoires de delegation en Perse.
- 4 - Herzfeld.
- 5 - Iran in the Ancient East.
- 6 - Donald McGown.
- 7 - R. Pumpelly.
- 8 - Hubert Schmidt.
- 9 - Exploration in Turkestan.
- 10 - Exploration of 1904.
- 11 - Prehistoric civilizations of Anau.
- 12 - Sir Aurel Stein.

در پایان توجه دادن خوانندگان را به این نکته ضروری می‌داند که حفاظت تپه‌های باستانی و ابنیه تاریخی از کارهای مهمی است که بحق باید توجه بیشتری بدان مبذول داشت. حفظ آثار و ابنیه تاریخی - که واقعاً تعداد آنها در ایران از شمار خارج است - به دستگاه عظیم و آرموده‌ای نیاز دارد. مرمت این آثار باید با شیوه و تکنیک خاصی که مختص تعمیر آثار باستانی است عملی گردد و از هرگونه عملیات بازسازی خودداری شود.

اهمیت حفاظت تپه‌های باستانی بر مراتب بیشتر از آثار و ابنیه تاریخی است، چه در دل این تپه‌ها لایه‌های باستانی متعلق به دورانهای گذشته به همان نحو که این دورانها سپری شده است باقی مانده و به عبارت دیگر این شواهد و مدارک با تطور تمدن و گذشت وقایع تاریخی به تدریج بر روی هم قرار گرفته‌اند. حفاری این لایه‌های باستانی درست به همان نحوی که تشکیل شده‌اند می‌تواند ما را به دقایق زندگانی در دورانهای گذشته آگاه نماید.

هرگونه حفاری نادرست و غیرمجاز بر یکی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بست آوردن اشیاء عتیقه و به‌منظور سودجویی در اینگونه تپه‌ها این لایه‌ها را آشفته نموده و مدارک مستند و ارزنده‌ای را که همراه این اشیاء وجود دارند از بین خواهد برد و متأسفانه بازگرداندن این لایه‌ها به‌وضع اصلی خود از محالات است.

جامع علوم انسانی